

האם חזקת האב מועילה לבן

רה"י הרב חיים סבתו

- א. תרי ותרי
- ב. הסבר המחלוקת
- ג. יישוב הגמרות השונות

א. תרי ותרי

סוגיית 'אנן אחתינן אנן אסקינן' (לא, א - לב, א) עוסקת בנושא של 'זילותא דבי דינא' בהלכות חזקת קרקעות. אם בית הדין הוריד אדם לקרקע וגילה שטעה – האם יש בעיה של זילותא דבי דינא ומשאירים אותו בקרקע, או שניתן לשוב ולהוציאו ממנה.

תוך כדי דיון, הגמרא מביאה משנה ממסכת כתובות (כג, ב): "מעלין לכהונה על פי עד אחד [...]". הגמרא מסבירה את המשנה שמדובר באדם שאביו הוחזק ככהן, וממילא התנהגו גם עם הבן ככהן. בשלב מסוים, יצא קול שאומנם אביו כהן, אבל הוא נשא גרושה, ואם כן – בנו חלל ומאבד את כהונתו. בעקבות הקול השעו את הבן מכהונתו. בא עד אחד והעיד שאינו בן גרושה, ולכן החזירו אותו לחזקת אביו ככהן. אחר כך באו שניים נגד העד ואמרו שאימו גרושה, והורידוהו. לבסוף בא עד אחד ורוצה להצטרף לעד הראשון.

הגמרא אומרת שהדבר קשור לשתי סוגיות – האחת היא זילותא דבי דינא, שמעלים ומורידים אותו שוב ושוב. היות ויש שניים נגד שניים, אולי יש להתחשב בסברת זילותא דבי דינא ולהימנע מלעשות מעשה נוסף מספק. הבעיה השנייה היא צירוף העדויות של שני עדי הכשרות שהעידו בהפרש של זמן זה מזה.

הראשונים (כמו הרמב"ן על אתר) מעלים בעיה שלישית. נניח שאפשר לצרף את העדים ואין חוששים לזילותא דבי דינא – הרי יש שניים שאומרים שהוא כהן ושניים שאומרים שאינו כהן. במקרה של שניים נגד שניים אי אפשר להעלותו בוודאי, שהרי יש ספק על כהונתו! הראשונים עונים שיש לו חזקת כהן, ומעמידים אותו על חזקתו.

וקשה: איזו חזקה יש לו? הרי מעולם לא היה שלב שבו הבן היה כהן ודאי. אומנם אביו הוא כהן, אבל הספק הוא משעת לידת הבן – שמא הוא חלל כי אימו גרושה, ולכן אין סיבה לומר שכשרותו של אביו תועיל לו.

הסוגיה השנייה העוסקת בנושא נמצאת במסכת קידושין (סו, א). הסוגיה מספרת על ינאי המלך שטען שהוא כהן (מבית חשמונאי) ופסלוהו מכהונה כי הייתה ידיעה שאימו נשבתה במודיעין. ביקשו את הדבר וגילו שיש שני עדים שמכשירים את אימו ושניים שפוסלים,

וחכמים לא קיבלו אותו ככהן. השאלה הנשאלת היא למה לא החזירו אותו לחזקתו, כמו בסוגייתנו.

רש"י (שם ד"ה סמוך אהני) שואל את השאלה, ועונה שאין לו שום חזקה – שהרי מיום שנולד אין לו חזקת כהן. אומנם אימו בחזקת כשרות, אולם לבן אין חזקה. התוספות שואלים על רש"י שתי שאלות: הראשונה, מסברה – מדוע לא תועיל חזקת האם לבנה? כיצד ניתן לומר שהאם כשרה אבל הוולד פסול? השנייה, מסוגייתנו – רואים אצלנו שבמקרה של 'תרי ותרי' מחזירים את הבן לחזקת אביו. אם כן, חזקת האב מועילה לאם אפילו כשהספק הוא בבן עצמו! כל שכן במקרה שהיה ספק על האם וקבענו שהיא כשרה – שהחזקה תועיל לבן!

לכאורה, דברי רש"י פשוטים מאוד מסברה. מדובר על 'חזקה דמעיקרא' – עד היום האישה הייתה כשרה, ולכן משאירים את האישה כמו שהיא. אין זו הכרעה של הספק, אלא דרך התנהגות. יש 'תרי ותרי' ללא יכולת לפסוק, ולכן ממשיכים להתנהג כפי שנהגנו עד היום. אם כן, אין סתירה בין ההתייחסות לאם להתייחסות לבנה: לגבי האם – התנהגנו איתה קודם ככשרה, ולכן ממשיכים להתנהג כך, אבל לגבי ינאי הספק הוא משעת הלידה, ומעולם לא התנהגנו איתו ככשר. יוצא אם כן שקושייתם הראשונה של תוספות נופלת, ודברי רש"י מובנים מאוד. ואם כן, השאלה היא על התוספות – כיצד תועיל חזקת האם לבנה?

אולם, עדיין יש לשאול כיצד רש"י יתרץ את הקושיה השנייה של התוספות, מהגמרא שלנו? הרשב"ם בסוגייתנו, וכן רש"י במקום אחר, אכן מסבירים שהחזקה נובעת מעניין אחר – מהתייחסותנו אליו ככשר כאשר היה שלב קודם שבו עד אחד העיד שהוא כשר ועל סמך עדותו העלנו אותו.

הראשונים האחרים, בכתובות, חולקים על רש"י ורשב"ם. לדעתם, קבלת אותו העד נעשתה בטעות, ולכן אינה יוצרת חזקה. אולם, נראה שהנושא מופיע גם בהקשר למוחזקות בקרקע: אם הורדנו אדם לקרקע ואחר כך מתקיים 'תרי ותרי', יש מחלוקת ראשונים האם מחזירים אותו לחזקתו או שנותנים את השדה למרא קמא. רבנו יונה בסוגיית 'גחין ולחיש' – מקרה שבו המוחזק טוען שיש לו שטר אבל הוא מודה שהוא מזויף – אומר שברגע שהביא את השטר הוא נעשה כמוחזק, ולכן אין זה מיגו להוציא אף על פי שהודה עכשיו בזיפו (כמובן ששם זו חזקה מסוג אחר, ואין זו אלא דוגמה).

מכל מקום, רש"י והרשב"ם מסבירים שמחזירים אותו לחזקת הכשרות הנובעת מעד אחד שהכשירו, ואילו לא כן לא היינו יכולים להכשירו. רש"י סובר שחזקה היא המשך האופן שבו נהגנו קודם לידת הספק. במקרה שלנו, שיתכן שהאב כהן והאם גרושה – ברור שחזקת האב לא תועיל לבן. גם בסוגיה בכתובות אין קביעה שהאם כשרה, אלא

שממשיכים להתנהג איתה כרגיל, וכן מתנהגים עם הבן כמו שהתנהגו איתו – מדובר רק בהתנהגות ולא בהכרעה של הספק.

ב. הסבר המחלוקת

המשנה למלך אומר בכמה מקומות (כמו בהלכות טומאת צרעת ב, א) שכשיש ספק בדין אי אפשר להשתמש בחזקה. בספק בדין אנחנו יודעים שקרה משהו – ולכן אי אפשר לפסוק לפי חזקה. יותר מזה – הספק הוא מה לימד הקב"ה את משה, כיצד נמסרה ההלכה, ואם כן – האם העובדה שהאיש היה טהור קודם משפיעה על השאלה של מסירת ההלכה? לכן, לא הולכים אחר חזקה בספק דין.

רבי עקיבא איגר הולך עוד צעד, ואומר שגם חזקת מרא קמא אינה קיימת בספק בדין. התוספות (לב, ב ד"ה והלכתא) אומרים שהמקרה של 'בר שטיא' (כתובות כ, א), שבו התעורר ספק האם מוכר הקרקע היה שפוי או שוטה בעת המכר, הוא עוסק בשאלה מציאותית – מה היה מצב הקונה, ולכן הולכים אחר מרא קמא. אבל בשאלה דינית, כמו השאלה האם לפסוק כרבה או כרב יוסף ב'מיגו להוציא' או במיגו שנבנה על בסיס שקר, לא הולכים אחר חזקת מרא קמא.

רבי עקיבא איגר מסביר שסברת תוספות היא כמו סברת המשנה למלך. הוא מניח בדבריו שתי הנחות: ראשית, מרא קמא אינו גדר של מוחזק, אלא הוא כמו חזקה דמעיקרא – עד היום הוא היה בעלים, ולכן משאירים אותו בחזקתו. שנית, הוא מקבל את החילוק של המשנה למלך, ומשליך אותו גם לענייננו. אך יש שחלקו על שתי ההנחות. הם הסבירו שחזקת מרא קמא אינה דומה לחזקה דמעיקרא, וכן חלקו על המשנה למלך. האור שמח, לדוגמה, אומר שספק כמי הלכה אינו ספק בדין – אלא דווקא במקרה המקורי של ספק מה לימד הקב"ה למשה.

מכל מקום, יש לשאול על העיקרון של המשנה למלך: מדוע הוא סובר שכשיש ספק בדין לא אומרים חזקה דמעיקרא, הרי ההסבר שנהג מספק כפי שנהגנו עד היום שייך גם כאן?

ברור שהראשונים שחלקו על רש"י, לא קיבלו את הקביעה שחזקה דמעיקרא היא המשך התנהגות. אם כך היה, באמת צודקים דברי רש"י שאין סתירה בין ינאי לאימו. הראשונים הבינו שמשום שעד עכשיו הוא היה כשר, והייתה חזקת דין – החזקה הזו קובעת שכך צריך להתייחס. החזקה מבררת מה צריך לעשות, וזו גם סברת המשנה למלך. כעת ברורה שאלת התוספות על רש"י: אם מדובר בקביעה שהאם לא נשבתה – איך אפשר לקבוע, בניגוד לכך, שבנה אינו כהן?

ואם כן, יסוד המחלוקת הוא השאלה איך מתייחסים לחזקה דמעיקרא. האם מתייחסים אליה כאמירת – 'אינך יודע מה לעשות – אל תעשה כלום', או שמתייחסים אליה כהכרעה, לפי החזקה שהייתה עד עכשיו.

ג. יישוב הגמרות השונות

הסוגיה בכתובות (יג, ב) דנה במחלוקת רבן גמליאל ורבי יהושע, ואומרת ש"לדברי המכשיר בה מכשיר בבתה". אבל למעשה, הגמרא אינה קשורה למחלוקת הראשונים כיוון שבסוגיה זו כל השאלה הייתה על האם, ואם קבענו שהיא יכולה להינשא לכהן, ברור שפסיקה זו תועיל לבת, שנולדה לאחר מכן ומכוח הפסיקה הראשונה. אם בית דין התיר לאם להתחתן – ודאי שהבת תהיה כשרה. לכן, סוגיה זו אינה ראייה לדין בסוגייתנו.

לפי הראשונים שחולקים על רש"י, השאלה על ינאי, היא בעצם שאלה על אימו. השאלות תלויות זו בזו כי החזקות עוסקות בהכרעה על פי המציאות. לכן חזקת האם מועילה לביתה, וכקושיית התוספות.

אבל בגמרא שלנו, אין זה כך. הרי כאן אפשר להגיד שהבן אינו כהן אלא חלל שנולד מגרושה, ואביו כהן, ואם כן חזקת האב אינה משפיעה על דינו של הבן. לכן נצרך הריטב"א להסביר שיש כאן חזקת 'צדיקות' של האב שלא התחתן עם גרושה. אולם, יש באמירה זו בעיה מסוימת, כי זו מעין סברה, שאינה אמורה לעמוד במקרה של 'תרי ותרי'.

רוב האחרונים אינם משתמשים כאן בחזקת צדיקות. הם משתמשים בחזקה אחרת: אם הכהן כשר, יש חזקה שבנו יהיה מיוחס אחריו. ברגע שקובעים שהבן חלל – זו פגימה בחזקת האב. חלק מחזקת כהן היא "לו ולזרעו אחריו", וברגע שקובעים שזרעו אינו כהן – פוגעים בחזקת האב.

בעל חידושי הרי"ם מביא דעה שלישית, שלפיה רש"י דיבר רק על 'תרי ותרי'. חידושי הרי"ם אומר שגם רש"י מסכים שחזקה דמעיקרא יכולה להכריע, אלא ש'בתרי ותרי' כבר אין הכרעות – ולכן כל שנותר הוא לעשות מה שנעשה אתמול. ולכן דווקא ב'תרי ותרי' החזקה היא המשך התנהגות, משום שאי אפשר להכריע. לפי זה, רש"י לא חולק עקרונית שחזקת האב תועיל לבן, ורק בשתי הסוגיות של 'תרי ותרי' – אין אפשרות להכריע בשום דרך – אבל אין מכאן ראייה שרש"י יחלוק עקרונית בכל סוג של חזקה דמעיקרא.

נחזור למשנה למלך. המשנה למלך אומר שחזקה דמעיקרא אינה יכולה להכריע בספק בדין. ברור שהוא לא הבין שזה 'סטטוס-קוו', אלא כמו הראשונים שמדובר בהכרעה.

נמצאנו למדים שיש שתי שיטות עקרוניות – רש"י ותוספות. רש"י והרשב"ם הבינו שחזקה היא רק צורת התנהגות והקפאת המצב הקיים, לכן אין סתירה בין קבלת חזקת האם לדחיית חזקת הבן, ולהיפך חזקת האב לעולם אינה מועילה לבנו. לעומת זאת, התוספות ושאר הראשונים חולקים על רש"י והרשב"ם וסוברים שחזקה דמעיקרא היא סוג של הכרעה, ולכן לא ייתכן שיהיו סתירות. אומנם, נשארה הקושיה מגמרתנו, שבה אין חזקה לאב, וצריך להשתמש בחזקת צדיקות או בחזקה לכהן שזרעו כשר. ראינו שיטה שלישית של חידושי הרי"ם, שאומר שדברי רש"י הם דווקא ב'תרי ותרי' – ששם אין הכרעות כלל על פי חזקות, אבל אולי בחזקה דמעיקרא הוא יודה לשיטת התוספות.